

TÜRKİYE-PAKİSTAN İLİŞKİLERİ VE ERDOĞAN'IN PAKİSTAN ZİYARETİ

Burak ÇELİKPENÇE

Dış Politika ve Güvenlik Araştırmaları Merkezi

Giriş: Pakistan'a Genel Bir Bakış

Pakistan, 1947 yılında Muhammed Ali Cinnah önderliğinde İngiliz idaresindeki Hindistan'dan ayrılarak Güney Asya Müslümanlarının ülkesi olma iddiasıyla kurulmuştur. Başlangıçta Batı Pakistan ve Doğu Pakistan adları altında birbirinden uzak iki ayrı bölgede ortaya çıkmıştır. Doğu Pakistan, 1971 yılında Pakistan'dan ayrılarak Bangladeş adıyla bağımsız bir ülke olmuştur. Demografik olarak dünyadaki ikinci en fazla Müslüman nüfusa sahip olan ülke, dünya petrol geçiş koridorları üzerindeki stratejik konumundan kaynaklı jeostratejik açıdan büyük önem arz etmektedir.

207,7 milyon nüfusa sahip olan Pakistan'ın kişi başına düşen millî geliri potansiyelinin çok altında yalnızca 1,560 dolardır. Ekonomi verileri incelendiğinde güncel gayrisafi yurt içi hasılası 313 milyar doları işaret etmektedir. Uzun yıllardır büyüme temelli bir ekonomi politikası izleyen Pakistan, %5,80 olarak ifade edilen reel büyüme oranına sahiptir. Ekonomiyi döndüren temel sektör tarımdır ve bu sektör ülke nüfusunun beşte ikisine istihdam yaratmaktadır. Çoğu gelişmekte olan ülke gibi Pakistan'ın da ekonomi bazlı temel hedefleri sıralanacak olursa bunlar; bütçe açığını dengelemek, enerji sektörünü çeşitlendirerek geliştirmek, özellikle 25 yaş altı genç nüfusun istihdamını sağlamak ve büyümenin artırılması için yabancı yatırımcıları ülkeye çekmektir.

Güney Asya bölgesindeki konumundan dolayı Pakistan'ın dikkatli bir denge politikası izlemesi gerekmektedir. Pakistan, Hindistan'ı dengelemek zorunda bulunmaktadır. İslam kimliğiyle Hindistan'dan ayrılan Pakistan düşmanına karşı Çin ve ABD arasında denge kurarak bu devletlerle yakın ilişkiler kurmuştur. Bu sebepten dolayı Çin, Rusya

ve ABD gibi dış güçlerin Güney Asya bölgesine müdahale biçimleri Pakistan-Hindistan ilişkilerini de derinden etkilemektedir.

Soğuk Savaş döneminin güvenlik ağırlıklı politikaları neticesine jeostratejik açıdan önemli konuma ve nüfusa sahip ülkeye ABD, askerî bakımdan önemli desteklerde bulunmuştur. ABD Başkanı Eisenhower tarafından 1955'te başlatılan Barış İçin Atom Projesi kapsamında araştırma amaçlı olarak Pakistan'da nükleer reaktör kurulmasına izin verilmiştir.

Gerek bu nükleer gücüyle gerekse önemli ordu kaynakları sayesinde Pakistan Savunma Kuvvetleri bölgesindeki ülkelere karşı bir caydırıcı unsur olarak göze çarpmaktadır. Güncel bilgilere göre 500.000 yedek kuvvetin yanı sıra 615.000 personel istihdam edilmektedir. Pakistan Kara Kuvvetlerine ait 2640 tank bulunmaktadır ve buna ek olarak ordu çeşitli yüzeyden yüzeye, havadan yüzeye, havadan havaya ve havadan yüzeye füzeyle sahiptir. Nükleer güce sahip olan bir ülke olarak bu faaliyetlerini arttırmayı planlamakta ve Türkiye, Pakistan'ın bu gelişmelerine destek göstermektedir.¹

Savunma alanındaki gelişmişliğinin yanında ülke içerisindeki refahı inceleyen Birleşmiş Milletler'in yayınlamış olduğu 2019 çok boyutlu yoksulluk sıralamasında Pakistan, 152'nci sırada yer almıştır.² Ülkenin sırtında büyük bir yük olan Keşmir meselesinin çözümü hâlinde, Pakistan'ın bu sıralamada daha yukarı çıkma potansiyeli taşıdığı düşünülmektedir.

Keşmir Meselesi

Pakistan, Hindistan ile ana sebebi Keşmir olan üç savaş ve sayısız çatışma yaşamıştır. Keşmir meselesi Pakistan için temel, dış ve güvenlik politikası hâline gelmiştir. Bu problemin kaynağı Pakistan'ın bağımsızlığını ilan ettiği döneme kadar dayanmaktadır. Bağımsızlığın ilanının ardından bölgede bulunan ve sayıları neredeyse 500'ü bulan ölçekleri değişken yönetim birimleri (sultanlık, prenslik, rakanlık, vb.) idarî olarak iki ülkeden birini tercih etmeleri hususunda anlaşmaya varmış ve neredeyse bu birimlerin tümü Hindistan'ı tercih etmiştir. Bu tercihin ilk dönemlerinde bağımsız kalmayı tercih eden Cammu-Keşmir bölgesinin daha sonra Hindistan tarafından işgal edilmesiyle Keşmir sorunu ortaya çıkmış ve bölge ikiye ayrılmıştır.

Günümüzde Keşmir'in büyük bir bölümü Cammu-Keşmir adıyla Hindistan'da, bir kısmı Azad Keşmir adıyla Pakistan tarafında, küçük bir kısmı da Çin'in kontrolü altındadır. Bununla birlikte, Hindistan-Pakistan ilişkileri kontrollü bir gerginlik politikası olarak nitelenebilir. Bu gerilim sayesinde Hindistan milliyetçileri kendi

¹ Pakistan Savunma Bakanlığı, Pakistan Ordusu, <https://defence.pk/pakistan-army/>, Erişim Tarihi: 14.02.2020

² Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, İnsani Gelişme Raporu 2019, <http://hdr.undp.org/en/countries/profiles/PAK>, Erişim Tarihi: 14.02.2020

varoluşlarını sürekli hâle getirmeye çalışmakta, Pakistan askerî rejimi ise sürekli bir meşruiyet kaynağı temin etmiş olmaktadır. Keşmir'de self-determinasyon hakkının uygulanması hem Pakistan tarafından hem de Hindistan tarafından istenmeyen bir durum oluşturmaktadır. Çünkü her iki ülkenin de çok kimlikli yapısı meseleyi daha da karmaşıklaştıracak ve bölgeye müdahale konusunda dış güçlerin önünü açacaktır.³

Nitekim güncel Pakistan siyasetine geldiğimizde Keşmir meselesi kaynaklı askerî baskıların halk tarafından pek ciddiye alınmadığı Temmuz 2018 seçimlerini Pakistan Adalet Hareketi (PTI) hükümeti, Başbakan İmran Han başkanlığında kazanarak, 24 Ağustos 2018 tarihinde göreve başlamıştır. Seçimlerden İmran Han liderliğindeki Pakistan Adalet Hareketi (PTI) birinci parti olarak çıkmış ve bağımsızlar ile küçük partilerin desteğiyle federal düzeyde ve Pencab ile Hayber Pahtunhva eyaletlerinde hükümeti kuracak çoğunluğu kazanmıştır. Cumhurbaşkanlığı seçimleri, Ulusal Meclis, Senato ve Eyalet Meclislerinin ortak oturumunda 4 Eylül 2018 tarihinde gerçekleştirilmiş ve PTI partisinin adayı Dr. Arif Alvi seçilmiştir. PTI, Temmuz 2018'deki genel seçimlerde, askeri yönetim dönemleri dışında on yıllardır iktidarları ellerinde tutan ana akım Pakistan Müslüman Birliği-Navaz (PML-N) Partisi ve Pakistan Halk Partisi'ni (PPP) yenilgiye uğratarak iktidara gelmiştir.⁴

Türkiye-Pakistan İlişkileri

Türkiye ve Pakistan kuruldukları günden bu yana birbirlerini “dost ülke” olarak tanımlamaktadırlar. Uluslararası ortamda destek gerektiren tüm konularda sürekli beraber hareket etmektedirler. Uluslararası sahnede, Türkiye-Pakistan dayanışması yalnızca ikili meselelerde gündeme gelmemiş keza dost ve kardeş ülke Azerbaycan'ın meseleleri için de tek yürek olunmuştur. Pakistan, Azerbaycan'ın Ermenistan'ın işgal ettiği Dağlık-Karabağ meselesindeki tezine destek vermekte hatta Ermenistan'ı bir devlet olarak tanımamaktadır.

Genel olarak bakıldığında kültürel, siyasî, asker ve dış politika alanlarında derinlikli ve başarılı ilişkiler geliştiren bu iki ülke, ekonomik iş birlikleri ve ticaret hacmi hususlarındaysa aralarındaki yakın iş birliğine oranla yetersiz sayılabilir. Pakistan'ın en önemli ticaret ortağı %30'luk ihracat oranı, %6'lık ithalat oranıyla Çin'dir. Ardından %20'lik ihracat oranıyla Amerika Birleşik Devletleri (ABD) takip etmektedir. Pakistan dış ticaretinde Birleşik Arap Emirlikleri, İngiltere, Almanya, Endonezya, Suudi Arabistan, Afganistan ve İspanya da önemli rol oynamaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu'nun verileri incelendiğinde, 2007 yılında 688 milyon dolar olan toplam ticaret hacmi, 2011 yılında en yüksek seviyesine ulaşarak 1,86 milyar dolar olarak gerçekleşmiş, 2016 yılında ise 610 milyon dolarda kalmıştır. Uzun yıllar

³ Muharrem Hilmi ÖZEV, Küresel ve Bölgesel Güçlükler Karşısında Pakistan'ın Demokratikleşme Çabaları, Güvenlik Stratejileri Dergisi, Yıl: 8, Sayı: 16

⁴ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Pakistan'ın Siyasi Görünümü, <http://www.mfa.gov.tr/pakistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa>, Erişim Tarihi: 14.02.2020

Pakistan ile dış ticarete açık veren Türkiye son dönemde ithalat-ihracat dengesinde artıya geçmiştir. 2019 yılı verilerindeyse ticaret hacmi 804 milyon dolar olarak gerçekleşmiş olup; bunun yaklaşık olarak 500 milyon dolarını ihracat, 300 milyon dolarını ise ithalat kalemleri oluşturmaktadır. İkili ticaret ilişkilerimizde tekstil, süt ürünleri, ilaç, savunma sanayi, makine, otomotiv, demir çelik gibi sektörler ön plana çıkmaktadır.

Asya kıtasında jeostratejik öneme sahip olan Pakistan tıpkı Türkiye gibi enerji, ticaret ve ulaşım koridorlarının merkezinde yer almaktadır. Yüz ölçümü olarak 796.095 km² büyüklüğe ve %35'i gençlerden oluşan 207 milyonluk bir nüfusa sahip Pakistan, Çin'in "Kuşak ve Yol" projesi kapsamındaki en stratejik bağlantılardan biri olarak görülen ve büyük kısmı tamamlanan Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru (CPEC) ve Türkiye ile sürmekte olan Serbest Ticaret Anlaşması gibi özellikleriyle Türk iş dünyası açısından önemli fırsatlar barındırmaktadır. Özellikle Pakistan Başbakan'ı İmran Han Türkiye'yi, Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru ile ilgili projelere dahil etmek istediğini belirtmiştir. Türkiye'nin böylesi bir projeye katılması yeni fırsatlarla birlikte çeşitli riskleri beraberinde de getirebilir.

Pakistan son dönemde ciddi ekonomik problemler yaşamaktadır. 1980 yılından bu yana 10'dan fazla kez İMF'den borç alan ülke, içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan kurtulmak için yine dış desteğe ihtiyaç duymaktadır. Trump'ın yıpratıcı söylemleri neticesinde ABD ile bozulan ilişkiler neticesinde kesilen yardımlar ülkenin önemli gelir kaynaklarının başında gelmekteydi. Pakistan'ın teröre destek veren ülke olarak yaftalanması, Batı merkezli kaynaklardan fon bulma ihtimalini azaltmış, buna ek olarak dış kaynak bulsa dahi bunun maliyetini arttırmıştır.

Türkiye'nin son dönemde yaptığı savunma sanayi hamlesi Pakistan ilişkilerinde de meyvelerini vermiştir. 2000 yılından bu yana Türkiye ve Pakistan hava kuvvetleri arasında eğitim amaçlı değişim programları uygulanmaktadır. 2010'dan bugüne kadar Türkiye yaklaşık 1500 Pakistanlı subaya eğitim vermiştir. Bunun yanı sıra Türkiye, Pakistan'ın F-16'larının bakım-onarım-modernizasyonunda da Pakistan'a destek olmaktadır. 2018'de daha kapsayıcı ve stratejik maddelerle imzalanan ikili savunma ve güvenlik anlaşmalarıyla birlikte Türkiye Pakistan'ın Çin'den sonra ki en büyük ikinci silah tedarikçisi konumuna gelmiştir. Pakistan ile geliştirilen askerî bağlar, Türkiye'nin Asya'daki nüfuzunun genişlemesi için bir hayli önem taşımaktadır. Türkiye'nin Doğu ile Batı'yı dengeleme politikalarında Pakistan, ülkemiz dış politika yapımcıları tarafından "kadim dost" ifadesinin yanı sıra "stratejik ortak" olarak da ifade edilmektedir.

Türkiye ve Pakistan, terörizm konusunda benzer sorunları yaşamaktadır. Bu sorunların üstesinden gelebilmek adına sıklıkla istişareler gerçekleştirilmektedir. Türkiye'nin teröre karşı olan haklı mücadelesinde ülkemizi yalnız bırakmayan

Pakistan yönetimleri, hain FETÖ darbe girişiminin ardından da ülkemize desteklerini göstermek amacıyla temsilcilerini göndermişlerdir.⁵

Günümüz itibarıyla, Türkiye'nin Pakistan'da bulunan yatırımları 500 milyon doları aşmıştır. Savunma sanayi ürünlerinin yanı sıra ülkemiz Pakistan'a metrobüs sisteminin ihracatından başta inşaat sektörü ürünleri olmak üzere çok sayıda mal ve hizmeti ulaştırmaya çalışmaktadır. İki ülke arasında mutabık kalınmaya çalışılan ve sürekli geliştirilen Serbest Ticaret Anlaşmaları, ülkeler arasındaki ticaretin 2023 yılına kadar 900 milyon dolardan 5 milyar dolara yükselmesini hedeflemektedir. Türk Hava Yolları'nın uçuş noktalarını sürekli geliştirmesi Pakistanlı yolcularında sıklıkla ülkemiz havayolunu tercih etmesi mutluluk yaratsa da Pakistan-Türkiye arasında henüz kaldırılmamış olan vize prosedürleri son yıllarda Batı Avrupalı turistlerin kaybını telafi etmek amacıyla İslam ülkelerinden turizmi artırmak isteyen ülkemiz için gerçekleştirilecek olumlu gelişmeleri sekteye uğratmaktadır. İran, Orta Asya, Türkiye ve Avrupa'yı birbirine bağlayan İstanbul-Tahran-İslamabad Uluslararası Karayolu Ticaret Koridoru Nisan 2019'da açılmıştır. Bu hat Serbest Ticaret Anlaşmalarının tamamlanmasıyla bölgenin ticaret hacminin ciddi derecede arttırılmasına neden olacaktır.⁶

Erdoğan'ın Pakistan Ziyareti

Sayın Recep Tayyip Erdoğan tarafından 14-15 Şubat 2020'de gerçekleştirilen Pakistan ziyareti başta Pakistan olmak üzere tüm uluslararası basında önemli yer bulmuştur. Özellikle Sayın Erdoğan'ın Keşmir konusu hakkında yaptığı, "*Pakistan halkının, Kurtuluş Savaşımız sırasında ekmeğinden artırarak gönderdiği yardımları hiçbir zaman unutmadık ve unutmayacağız. İşte şimdi de bizim için Keşmir odur, o olacaktır. Dün Çanakkale, bugün Keşmir, hiçbir farkı yok*" ve "*Türkiye, Keşmir sorununun Pakistan ve Hindistan arasında diyalog yoluyla çözülmesinden yanadır*" açıklamaları ülkemiz dış politikasının ahde vefa ve "Yurtta Barış, Dünyada Barış" ilkesinde temellendirildiğini bir kere daha göstermiştir.

Pakistan-Türkiye Üst Düzey Stratejik İş birliği Konseyi'nin altıncı turu olan bu gezi, Sayın Recep Tayyip Erdoğan'ın Pakistan'a gerçekleştirdiği dördüncü ziyaretidir. Erdoğan, Cumhurbaşkanı olması hasebiyle 2014 yılında da bir ziyaret gerçekleştirmiş ve Başbakanlık dönemlerinde de iki defa ziyarette bulunmuştur. Ziyaret kapsamında yalnızca iki ülkenin dostane ilişkileri geliştirilmekle kalmamış bunun yanı sıra Türk iş

⁵ Sabena Siddiqui, Erdogan to Discuss Trade, Military Plans in Pakistan, <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2020/02/erdogan-turkey-discuss-trade-military-pakistan-china.html#ixzz6E1vqW5ox>, Erişim Tarihi: 14 Şubat 2020

⁶ Phillip Kowalski, "Turkish-Pakistani relations: A burgeoning alliance?", Middle East Institute, <https://www.mei.edu/publications/turkish-pakistani-relations-burgeoning-alliance>, Erişim Tarihi: 14.02.2020

adamları ve üst düzey yatırımcılardan oluşan bir heyet, Pakistanlı meslektaşlarıyla kapsamlı ticarî görüşmeler gerçekleştirmiş ve çeşitli mutabakatlara varılmıştır.

Pakistan Başbakanı İmran Han'ın Anadolu Ajansı'na yaptığı açıklamalara göre, Pakistan daha fazla Türkiye yatırımı beklemektedir. Pakistan'ın özellikle maden alanında, teknik destek ve teknoloji transferi gibi konularda eksikliklerini ifade ederek Türk müteşebbis sınıfına çağrıda bulunmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan tarafından, Türkiye'nin Pakistan'ın ekonomik ve sosyal kalkınmasına doğrudan etki edecek ulaşım, enerji, turizm, temizlik, kolluk hizmetleri, eğitim ve sağlık alanlarında her türlü desteği sağlama konusunda Türkiye'nin hazır olduğu dile getirilmiştir. Pakistan'da elverişli iş ortamının sürekli kılınması hususunda da Sayın Başbakan İmran Han'ın çabalarının aşikâr olduğu şahsı tarafından açıkça belirtmiştir.⁷

Görüşmelerin bildirilerine göre Türkiye özellikle Savunma sanayii ve inşaat alanında Pakistan'da önemli bir ivme yakalamıştır. Ek olarak sağlık ve turizm alanında yeni bakış açıları her iki ülke müteşebbis sınıfı tarafından görüşmelerde değerlendirilmiştir. Cumhurbaşkanımız tarafından da yüksek sesle ifade edilen Türkiye'nin büyük önem verdiği bağlantısallık konusunun Pakistan için de önem arz ettiğinin farkındalığını belirterek, "Bu alanda, Türkmenistan-Afganistan-Pakistan-Hindistan (TAPI) doğal gaz boru hattı, Türkmenistan-Afganistan-Pakistan (TAP) elektrik enerjisi iletim hattı gibi Pakistan'ı Orta Asya coğrafyasıyla bağlayacak projelerin hayata geçirilmesinin tüm ülkeler adına faydalı olduğu bildirilmiştir.

Pakistan'ın en büyük şehri ve ana limanı olan Karaçi'de inşaatı devam eden Türk konsoloslugu, yapımı tamamlandığında dünya üzerindeki en büyük Türk konsoloslugu olacaktır. Bu durum Ankara'nın ticarî ilişkilere verdiği önemi ve Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru'na karşı olumlu bakışının bir göstergesi olarak algılanmaktadır. Sayın Erdoğan'ın ifadelerinde Pakistan'a karşı yönelttiği haklı bir eleştiri bulunmaktadır. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Pakistan'ın üçüncü ülkelere sağladığı imkânların ülkemizde yeterince tanınmadığını gözlemlediğini dile getirerek Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru projelerinin Türk yatırımcılara daha iyi anlatılması gerektiğini de eklemiştir.⁸

Türkiye ve Pakistan hükümetler üstü bir dostluğa sahip olsa da Erdoğan'ın önderliğinde Türkiye, selefleri tarafından uzun zamandır ihmal edilen Sünnî dünyayla daha yakın bağlar geliştirmek için aktif olarak çalışmıştır. Bununla beraber Türkiye-Pakistan ilişkileri farklı bir dostluk zemininin farklı bir alanında yeni bir karşılık

⁷ Behlül Çetinkaya, "Erdoğan'ın Pakistan Ziyareti Ülke Basınında Geniş Yer Buldu", Anadolu Ajansı, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/erdoganin-pakistan-ziyareti-ulke-basininda-genis-yer-buldu/1734919>, Erişim Tarihi: 14.02.2020

⁸ T.C. Cumhurbaşkanlığı, "Askerî ve savunma sanayii alanları, Pakistan ile ikili ilişkilerimizde en önemli başlığı teşkil ediyor", <https://www.tcgb.gov.tr/haberler/410/116662/-asker-ve-savunma-sanayii-alanlari-pakistan-ile-ikili-iliskilerimizde-en-onemli-basligi-teskil-ediyor->, Erişim Tarihi: 14.02.2020

bulmuştur. "İslam dünyasının lideri, Pakistan'a hoş geldin" pankartlarıyla karşılanan Cumhurbaşkanı Erdoğan, Arap coğrafyasının yeni konjonktürüne karşılık bulamayan bu siyaseti Pakistan'da uygulayarak kayıpları telafi etmeye çalışmaktadır.

Cumhurbaşkanı Erdoğan, teröre karşı takındığı tutum nedeniyle İmran Han'a teşekkür etmiş, Pakistan'ı ve Afganistan'ı, iki kardeş millet olarak gördüğünü de sözlerine ilave etmiş ve Pakistan-Afganistan arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi için de çabalayacağını ifade etmiştir. Erdoğan'ın, Taliban, Afganistan ve Pakistan hükümetleri ile barış görüşmeleri için ev sahipliği teklifinde bulunduğu hatırlanırsa, bu bir girişimin sonuca ulaşması Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın İslam dünyasındaki prestijini arttıracak ve bu arabuluculuk başarısının diğer bölgelere de bir yansıması ihtimali ortaya çıkacaktır.⁹

Diplomatik heyetlerin yanı sıra çok sayıda yatırımcının ve müteşebbis sınıftan önemli isimlerin dahil olduğu bu ziyarette, imzalanan iş birliği anlaşmalarıyla her iki devletin kazan-kazan perspektifi sayesinde, ticaretlerine ivme kazandıracığı açıktır. Özellikle sermaye sahibi başta Arap ülkeleri olmak üzere diğer ülkelere de açık bir mesaj olarak, Türkiye ve Pakistan'a yapılacak yatırımların karşılıksız kalmayacağı ve yatırımcılar için Avrupa'ya oranla önemli bir alternatif yaratıldığı mesajları da bu ziyaret ile verilmiştir.

Pakistan-Türkiye İş ve Yatırım Forumu'nda da açıklamalarda bulunan Cumhurbaşkanı Erdoğan; ticaretten, enerji piyasasına, turizm işletmelerinden, hizmet sektörü ve sağlık alanına kadar birçok sektör için önemli teşviklerde bulunulacağını altını çizmiştir. Yıllardır süregelen kadim dostluğa rağmen ticaret hacminin yalnızca 800 milyon dolarda bulunmasının her iki devlet içinde bir eksiklik olduğunu belirterek, Türk şirketlerinin en kısa zamanda Pakistan'a 200 milyon dolar yatırımda bulunacağını açıklamıştır. Tüm bunlarla birlikte TİKA'nın bölgede özellikle sosyal alandaki faaliyetleri Türkiye'nin 1992 yılından bu yana Pakistan'da somut bir aktör olarak bulunduğunun da göstergesidir.

Etkisinin ne denli büyük olduğu Suriye ve Kuzey Irak'ta görülen İHA ve SİHA gibi stratejik ürünlerin Pakistan tarafından tercihi ve hatta Türk Silahlı Kuvvetleri'nin de bölgede eğitim amaçlı olarak daha sık bulunması, kadim dostluk perspektifinden değerlendirildiği vakit ekonomik iş birliğinin yanı sıra bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede Askeri Fabrika ve Tersane İşletme Anonim Şirketi'nin (ASFAT) Pakistan için yapacağı 4 adet MİLGEM korvetinin inşası yalnızca ekonomik olarak bakılacak bir gemi ihracatı değildir. ASFAT Genel Müdürü Esat Akgün'ün de ifade ettiği gibi şirketin kuruluş misyonlarından biri TSK'nın kabiliyetlerini geliştirmek, bunları müttefik, dost ve kardeş ülkelerle paylaşmak, onların da güçlenmesiyle dünya barışına katkı sağlamaktır.

⁹ Phillip Kowalski, "Turkish-Pakistani relations: A burgeoning alliance?",

İmran Han ve Erdoğan arasındaki tek problem, Pakistan’da bulunan FETÖ okulları olmuştur. İmran Han, Temmuz 2018 seçimlerden önce bu okulların kapatılmasının eğitim olanakları ve oranı konusunda zaten çok yetersiz olan Pakistan’ı daha da geriye götüreceğini beyan etmiştir. Fakat daha sonrasında yapılan düzenlemelerle bu okullar Maarif Vakfına devredilmiş ve FETÖ iltisaklı kişilerde Pakistan hükümetince sığınma talepleri reddedilerek ilgili makamlara teslim edilmiştir.

İmran Han’ın 2012’de Türkiye ziyareti sırasında Türkiye’nin gerçekleştirdiği dönüşümden övgüyle söz etmiş ve ordu-sivil ilişkisinin ilham verici olduğunu belirtmiştir. Nitekim ordunun Pakistan siyasetinde sıkça bulunan darbe müdahaleleri ve uzun yıllardır siyasette bulunan ana akım partilerin madalyonlarının arka yüzünde bulunmasından dolayı böyle bir yorumda bulunmuştur. Hatta yazdığı bir kitapta Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın alanında iş birliğine açıklığı ve İran ile Suudi Arabistan’ın ötesinde sunduğu İslamiyet anlayışıyla yeni dönemde de Pakistan’ın yanında olmasına sıcak bir yaklaşımla bakmıştır. Nitekim İmran Han’ın Başbakanlığının ertesindeki süreçte de bunu gözlemlenebilmektedir.¹⁰

Uluslararası Güçler ve Pakistan

Pakistan- Çin İlişkileri

1955 Bandung Konferansı’ndan itibaren Pakistan, Çin dış politikasında ayrıcalıklı bir konuma sahip olmuştur. Uluslararası ilişkilerde daimî düşman veya daimî dost tanımlamalarına gerçekçi gözle bakılmasa da Hindistan’a karşı beslenen ortak ve ebedî düşmanlık/rekabet dolayısıyla Çin ve Pakistan birbirine yaklaşmıştır. Çin için Pakistan, Hindistan’ı sürekli meşgul edecek bir bölgesel güç niteliği taşıırken, Pakistan için Çin, Hindistan’ı bölgesel ve hatta küresel düzeyde dengeleyebilecek yegâne müttefik olarak algılanmıştır.

Çin, Pakistan’ın bir numaralı silah tedarikçisidir ve savaş uçağı, füze, nükleer teknoloji, uydu teknolojileri alanlarında önemli boyutlarda satış ve teknoloji transferi gerçekleştirmiştir. Askerî boyut incelenmeye devam edilecek olursa, Çin’in Gilgit-Baltistan bölgesine asker yerleştirmesi, ülke için ticarî boyutta da önem taşıyan Gwadar limanının inşasını üstlenmesi ve ayrıca Karakorum-Gwadar arasında demir yolu inşası sadece iyi komşuluk ve uluslararası ekonomik rekabet çerçevesinde açıklanabilecek kadar basit olaylar değildir. Pakistan tarafından Çin aynı zamanda Soğuk Savaş döneminin ardından ABD’nin bölgeye olan ilgisini canlı tutmak için de kullanılan bir aktör konumundadır.

Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru ile beraber ülke içerisindeki aktif konumunu perçinleyen Çin’in Pakistan özelinde ABD ile herhangi bir yarışı bulunmamaktadır.

¹⁰ Ömer Aslan, “Pakistan’da 25 Temmuz Seçim Sonuçlarına Dair Bir Değerlendirme: “Yeni Pakistan” Ne Kadar Mümkün”, <https://setav.org/assets/uploads/2018/08/210.-Pakistan.pdf>, Erişim Tarihi: 14.02.2020

ABD ile ticarî bazda yürütülen “mücadelenin” zamansız gerginleşmesinden çekinen Çin, Pakistan ile olan ilişkilerini sıradan iki komşu arasındaki ilişkiler düzeyinde gösterme ve Batı’yı ürkütmeme gayreti içerisindedir. Tıpkı Türkiye ile olduğu gibi fakat çıkar bağlamında düşünülünce daha fazla anlam kazanan Pakistan-Çin ilişkileri, uluslararası ortamda da paralellik göstermektedir. 1962 yılında Çin ve Pakistan tartışmalı Keşmir bölgesinin bir bölümünde Çin kontrolünü kabul eden bir anlaşma imzalamışlar ve izleyen dönemde de Pakistan; Doğu Türkistan, Tayvan ve Tibet gibi önemli sorun alanlarında Çin’i, Çin ise Keşmir konusunda Pakistan’ı sürekli olarak desteklemiştir.¹¹

Pakistan- Amerika Birleşik Devletleri İlişkileri

ABD’de Trump hükümetinin göreve başlamasıyla birlikte ABD-Pakistan ilişkilerine kırılğan bir döneme girildiği göze çarpmaktadır. ABD, Pakistan’ın iç ve dış politikalarının oluşturulmasında özellikle Soğuk Savaş döneminde başat faktör olmuştur. Pakistan ordusunun kuruluşundan itibaren eğitiminde ve modernizasyonunda hâkim aktör olarak göze çarpmış aynı zamanda da ekonomik yardımlarla birlikte bu ülkenin ekonomik planlamasını da biçimlendirmiştir. Pakistan’daki ABD etkisi, 1980’li yıllarda Afganistan’da Sovyetlere karşı yürütülen mücadeledeki stratejik ittifak ve açık-örtülü ekonomik, askerî ve istihbarat ilişkiler nedeniyle zirve noktasına taşınmıştır. ABD’nin Afganistan işgali sonrası yaşadığı birtakım başarısızlıkları Pakistan’a mal etme girişimleri ve ABD tarafından yaratılan silahlı grupların varlığı ilişkilerdeki bu bozulmanın ana nedenleri gibi durmaktadır. Bu sebepten dolayı Pakistan, teröre destek veren ülke olarak nitelendirilmiştir. Yapılan ekonomik yardımlar ve ülkenin Batı piyasalarından finansman bulma ihtimali de bunun bir neticesi olarak zayıflamıştır.

Yeniden geçmişe dönecek olursak ilişkilerin daha kuvvetli anlaşılması açısından 1979 yılında Afganistan’ın SSCB tarafından işgal edilmesi Ziya-ül Hakk yönetimindeki Pakistan ve ABD ilişkilerini güçlendirmiş ve ABD, Pakistan’a 3,2 milyar dolarlık ekonomik ve askerî yardım gerçekleştirmiş, buna karşılık ise Pakistan Afganistan’daki Sovyet karşıtı savaşçılara silah ve mühimmat tedarik ederek Sovyetlerin başarı kazanamamasını sağlamıştır. 1979’da arzulanan, desteklenen bu durum günümüze geldiğimizde Pakistan’ı ABD tarafından teröre destek veren ülke olarak itham edilmesine neden olmuştur. Keza 1959 yılında ABD ile Pakistan arasında yapılan bir anlaşmada, ABD tarafından herhangi bir saldırı anında Pakistan’a askerî destek sağlama sözü verilmiştir. Fakat 1965 yılında gerçekleşen Hindistan-Pakistan Savaşı’nda ABD bu sözünü yerine getirmemiş ve Pakistan nezdinde güvenilir olmayan bir müttefik hâline gelmiştir.

¹¹ Muharrem Hilmi Özev, “Küresel ve Bölgesel Güçlükler Karşısında Pakistan’ın Demokratikleşme Çabaları”, *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, Yıl: 8, Sayı: 16

Durum tarihî açıdan bu şekilde değerlendirilirken, özellikle ABD kaynaklı düşünce kuruluşlarının analizlerinde Çin ve Pakistan arasında mutabakata varılan Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru iş birliği projesi hakkında yoğun bir şekilde karalama kampanyası altındadır. Her ne kadar Çin'in dünya üzerindeki niyetleri temiz olmasa da ABD politikalarının temelinde bulunan sebepler farklı değildir. Pakistan'ın ekonomik koşulları ve uluslararası ortamda karşı karşıya kaldığı suçlamalar ortayken bitirildiğinde 62 milyar dolarlık getirisi olabilecek bir projeyi elinin tersiyle itmesini beklemek pek de gerçekçi olmayacaktır. Hem ABD hem de Çin Pakistan'ı ekonomik ve askerî açıdan köşeye sıkıştırmışlardır ancak Pakistan politika yapıcılarının tarafından bölge konjonktürü doğru okunduğu takdir de Türkiye gibi üçüncü ülkelerle gerçekleştireceği ittifak kurma planları büyük güçlere karşı elini güçlendirecektir.¹²

Pakistan- Körfez İlişkileri

Pakistan, Ortadoğu ve İslam coğrafyasına yönelik tarafsızlık politikası izlemektedir. Bu politikanın temelindeyse Pakistan-İran ilişkileri ve ülkenin yönetim elitlerinden olan Cemaat-i İslami'nin vizyonundan kaynaklanmaktadır. Ayrıca bilindiği üzere Pakistan için en önemli öncelik Hindistan ile olan askerî/jeopolitik rekabettir, Ortadoğu coğrafyasına harcanan enerji Pakistan'ın güç kaybına neden olacaktır.

Pakistan, 200 milyonu aşan yetenekli nüfusu, savaş tecrübesine sahip etkili bir askerî gücü ve sahip olduğu nükleer caydırıcılığı ile Körfez bölgesinin ilgisini çekmektedir. İran'ın nükleer silah edinme çabaları ve yaşanan gerginlikler Pakistan'ı Körfez güvenlik mimarisinin önemli bir unsuru hâline getirmiştir. Körfez ülkelerinin yükselen İran tehdidine karşı olarak dengeleme açısından ve ABD'nin İran'ı kuşatmaya yönelik politikaları ile de bir bütünlük göstererek, ekonomik olarak dar boğazdaki Pakistan'ı saflarına katma çabaları bir hayli önem taşımaktadır. 3 milyon Pakistanlının Körfez ülkelerinde çalışıyor olması ve bundan kaynaklı olarak işçi dövizlerinin Pakistan ekonomisinde önemli yerinin olması bunun yanı sıra Pakistan'ın, ABD ile ilişkilerinin bozulması, İran ve Hindistan gibi iki güçlü komşu ile yaşadığı gerginlikler, Suudi Arabistan'ın bölgesel rakipleri ile geliştirdiği sıcak ilişkiler ve son dönemde kötüleşen ekonomik koşulları Pakistan'ı alternatifsiz şekilde Körfez bloğuna doğru itmektir.¹³

Pakistan- İran İlişkileri

Pakistan 1947 yılında kurulduğunda İran onu resmen tanıyan ilk ülke olmuştur. İki ülke kısa zamanda güçlü bir ilişki kurarak 1950'de resmî bir dostluk anlaşması imzalamıştır. Bahsi geçen iki ülke uzun süren Soğuk Savaş dönemi boyunca müttefik olarak kalmış ve şah döneminde uyumlu ve stratejik bir ilişki geliştirmiştir. Ayrıca Pakistan, İran İslam Devrimi'ni tanıyan ilk devlet olmuştur. Aynı zamanda Pakistan

¹² "2001 sonrası Pakistan-ABD ilişkileri", *Al Jazeera*, <http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/2001-sonrasi-pakistan-abd-iliskileri>, Erişim Tarihi: 14.02.2020

¹³ Necmettin Acar, "Körfez'in Pakistan'ı Kuşatma Girişimi", ORSAM, <https://orsam.org.tr/tr/korfezin-pakistan-kuşatma-girisimi/>, Erişim Tarihi:14.02.2020

içerisinde bulunan yaklaşık %20 oranında Şif nüfus bulunmaktadır ki bu Şif varlığı ikili ilişkiler açısından önem arz etmektedir.

Pakistan'ın ABD ve Suudi Arabistan'la içinde bulunduğu yakın ilişkiler neticesinde İran'ın Keşmir sorununa yaklaşımı değişim göstermiş ve önceleri Pakistan'ın çözümlerini desteklerken şimdiye iki taraflı çözüme daha sıcak bakmaktadır. İran-Pakistan (IP) doğal gaz boru hattının tamamlanması Pakistan-İran ekonomik ilişkilerini güçlendirmek için gereklilik arz etmektedir. Uluslararası ticaret piyasalarına açılarak ambargoyu kırmak isteyen İran, Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru'nun getirdiği faydalardan nemalanmak istemektedir. Hatta bunun için IP projesinin tüm altyapısının İran tarafından oluşturulmasını dahi teklif etmiştir. Pakistan'ın artan enerji talebi ve kronik enerji arz açığı gibi sorunlar, bu projenin önemini kat kat artırmıştır ve Pakistan ekonomisine 200 milyon dolarlık kazancının da bulunması projeyi rasyonel kılmaktadır. Fakat, İran ile yapılacak iş birliğinin bazı bedellerinin de olduğu aşıkardır. Güney Asya Müslümanlarının ülkesi Pakistan'ın elinde alternatifi bol fakat dengeler açısından rasyonel seçim yapabilmesi de bir hayli zor görünmektedir.¹⁴

Sonuç

Türkiye ve Pakistan'ın hükümetler üstü çok derin bir kardeşlik ilişkisine sahip olduğu doğrudur fakat bu ilişki ekonomik bağlamda henüz istenilen seviyede değildir. Her iki ülkenin de ticarî ilişkilerde birbirlerine öncelik vererek sürdürülebilir ve gelişen bir ticaret ivmesi yakalaması gerekmektedir. Bunun haricinde gerek bağımsızlık mücadelesi gerek bağımsızlık sonrasındaki her iki ülkenin de siyasî kaderleri benzerlik göstermektedir. Hem Pakistan hem de Türkiye'nin dönemin koşullarına uygun ve geleceğe yönelik yatırımlar yaparak denge siyasetini iyi okumaları gerekmektedir.

Pakistan üzerine etkileri bulunan diğer uluslararası aktörlere oranla, ülkemizle yapacağı iş birliği daha az karmaşık dengelere sahiptir. Bundan dolayı iki ülke arasındaki ilişkiler derinleştirilmelidir. Bu iş birliği neticesinde hem Türk hem de Pakistan dış politika yapıcılarının başka coğrafyalara etki edebilirliğinde artışlar söz konusu olacaktır.

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın İslamabad ziyareti, her iki ülkenin kadim dostluğunun ve iş birliklerinin devam edeceğinin bir başka nişanesi olmuştur. Devletler arası yakın ilişkilerin varlığına ek olarak her iki liderin de birbirlerine karşı olan samimi dostlukları, zirve yollu diplomasinin ilişkilerde daha hızlı bir ilerleme gerçekleştireceğinin simgesidir. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Pakistan Ulusal Meclisi'nde

¹⁴ Amber İmtiaz, "İktisadi ve Siyasi Boyutlarıyla Pakistan-İran İlişkileri", İRAM, <https://iramcenter.org/iktisadi-ve-siyasi-boyutlariyla-pakistan-iran-iliskileri/>, Erişim Tarihi: 14.02.2020

yaptığı konuşmada tarihî bağların kuvvetini vurgulayarak, Keşmir meselesinde Türkiye'nin daima Pakistan ile birlikte bir tavır sergileyeceğinin garantisini vermiştir. Geleceğe yönelik projeksiyonlar dahilinde ekonomi temelli imzalanan anlaşmalar da her iki devlet için önem arz etmektedir.

Tüm bu tarihî geçmiş ile birlikte gelecek perspektiflerinde de bölgenin, Çin'in Kuşak ve Yol Projesi güzergahında önemli bir noktayı ihtiva etmesi nedeniyle Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın ziyareti stratejik bir önem arz etmektedir. Türk dış politika yapımcılarının Amerika Birleşik Devletleri'nin Asya'ya kayan ilgisini doğru okuyarak, Pakistan'da Çin'i de göz önünde bulundurarak özenle bir denge kurma gayretinde olmalıdır.